

Már a vaskos könyvtárgy kézbevételekor feltűnik, hogy a *Magyar Copperfield* esetében a Bereményi-életmű újszerű darabjával, egy nagyregénnyel állunk szemben. A szöveg egy csecsemőkori jelenettel kezdődik, majd lineárisan

50 Horváth Anna Flóra

„EMLÉKEZZ, AHOGY ÉN EMLÉKEZEM”

Bereményi Géza:

Magyar Copperfield

építkezve – csupán a visszaemlékezés kiszólásai-
val megszakitva – jut el az elbeszélő-főszereplő
érettségi évének végéig. Őt, épp úgy, ahogy a re-
gény szerzőjét, először
Vetró, majd Rozner Gézá-
nak hívják. Bereményi
Géza saját életének első
tizennyolc évét meséli el:

a könyvhöz fűzött, illetve a szövegben is előforduló kommentárjai szerint a valóságot felidézve, *úgy, ahogy volt.*

A több, mint száz oldalas kötet a terjedelmi-formai megújulás mellett más prózatechnikai változásokat is hoz a szerző korábbi írásaihoz képest. Ugyanakkor a Bereményire jellemző beszédstílus, illetve a műveiben minduntalan ismétlődő történetek és szereplők a *Magyar Copperfield*ben is tovább íródnak. Az „életregényben” összegyűlnek a prózai szövegekből, dalokból és filmekből ismert anekdoták, jelenetek, sorsok. Bereményi az apró mozaikokból most széles tablót hoz létre. Úgy gondolom, életművét tekintve eseményértékű, hogy a szerző – akire egyfelől mindig is jellemző volt az erős önéletrajzi *ihletettség*, másfelől azonban a fikcionalitás hangsúlyozása, a töredékes szerkezet és az elhomályosított elbeszélői én szerepeltetése is – ezúttal mindent a személyességnek és a dokumentumhűségnek rendel alá. A „nagyformával” párhuzamban megjelenik a lineáris elbeszélés szerkezet, az egyszólamúság és egy omnipotens elbeszélő, akit ráadásul a szöveg minduntalan az élő íróval próbál azonosítani. A *Magyar Copperfield* a valósággra való visszaemlékezésésként, tényszerűen igazként identifikálja magát, nem egyszer egyenesen azt állítva, *pontosan idéz* mondatokat a gyermekkorból.

Mindez – különösen egyszerre – merőben új Bereményinél. Persze felvetődik a kérdés, valóban tényleges antagonizmusról, vagy csupán átalakult szövegjátékról van-e szó; mégis, a gesztusrendszer és a prózapoétika hangsúlyai feltűnően eltolódnak. És itt leszögezném: mindezt nem problémaként, pusztán észrevételként jegyzem meg. Azt hiszem, egy író megszólalásmódjának időnkénti megújulását éppen, hogy örömmel érdemes üdvözölni. Továbbá akár figyelmen kívül is hagyhatnám Bereményi eddigi alkotásait, ez esetben azonban úgy gondolom, a téma- és történetisméltás utat enged egy effajta „életmű-történeti” olvasói és kritikai nézőponthoz. Különösen, hogy

a szerző a kötet bemutatóján úgy nyilatkozott, a *Magyar Copperfield*nek még több kötetnyi folytatását tervezi, melyek életének későbbi szakaszait mesélik majd el. Tehát tényleg egyfajta *programváltásról* beszélhetünk, mely mind a szerzői életmű vizsgálatakor fontos, mind a kortárs magyar irodalom történetének tükrében tanulságos lehet. Elvégre az, ahogy Bereményi 51 eljut a hetvenes évek posztmodernjének fikcióba ágyazott, a megalkotottságot kiemelő elbeszélő énjétől az „álarcok” levetéséig és a vallomásságig, ismert tendencia irodalmunkban. Sőt, a nagyregényformájú, történelmi érdeklődésű önéletírás is egy éppen aktuális trendhez csatlakozik (az utóbbi évekből például Nadas Péter *Világló részletek* vagy Végel László *Temetlen múltunk* című regényét érdemes említenünk).

Bereményi ezúttal másképp olvastat: a befogadó feladata nem a részletek összerakása, a *nyomozás* lesz, a *Magyar Copperfield* nem *felvillant*, sokkal inkább megmutat és *megtapasztaltat*. Tény, hogy Bereményi mindig is kitűnő hangulatteremtő volt, akinek plasztikusan *átélhető* szövegei a közvéleményben is elsődlegesen a Kádár-kor érzékletes ábrázolásának példáiként élnek. (Persze elsősorban itt derül ki, hogy a Bereményi-szöveg a széleskörű befogadói tapasztalatban vélhetően nem tud megszabadulni sem a Cseh Tamás-dalok hangulattától, sem azok szimbolikus szerepétől.) Mégis, itt egyértelműen megváltozik a szöveg által előhívott befogadástechnika, a korábban „körbeolvasható” történeteket síkban teríti elénk a kötet. Az esztétikai működések változása radikálisnak tűnik: a korábban jellemző hangsúlyos fikcionáltsággal látszólag szöges ellentétet képez a realitásigény a *Magyar Copperfield*ben. Az új regényben Bereményi *rávilágít* az eddig ködös részletekre, részben tehát szembefordul korábbi írásmódjával, felszámolja a korábbi szövegeket átható *félhomályt*. Ez a (szöveg)világ *varázstalanítva lett; nincs titok, nincs töredék, letisztult a szerkezet és a forma*.

Ugyanakkor a nyelv, a megfogalmazásmód igen hasonló a korábbiakhoz: részben azért, mert a szoros értelemben vett stílus, a szóhasználat és a mondat szerkesztés nem változott sokat. Emellett Bereményi idéz is a korábbi műveiből, hol egyenesen, bizonyos korábban is leírt mondatokat pontosan a szövegbe emelve („Egy kiló aranyat adtam érted.”; „Jó, hát akkor itt fogunk élni.”), hol „csak” kísértetiesen hasonló szövegrészleteket alkotva. Például az a jelenet, amelyben Gézán kiüt a diftéria, számos szövegbeli egyezést mutat az *Eldorádó* novella-és filmváltozatával és a *Jézus újságot olvassal*. De „megelevenedik” a *Magyar Copperfield*ben Fáskertiné megtáncoltatása is a *Jutalomosztás* című dalból, a Rajnák nevű igazgatóhelyettes és Szukics Magda a *Megáll az időből*... A szerző régebbi műveivel a *Magyar Copperfield* szoros intertextuális viszonyban áll. Felmerül a kérdés tehát, hogyan oldható

fel ez az ellentmondás, a regény poétikai eszköztárának elemei miképpen kapcsolódnak az új (látszólagos) „írói célhoz”, és milyen viszonyban állnak a korábbiakkal. Izgalmas probléma, hogyan reflektál a szöveg e megváltozott írásmódra; illetve, hogy ami ars poeticának látszik, vajon játék-e, álca-
52 e ismét. Ahogyan az is, mindez hogy áll annak a jellegzetes Beremé-nyi-nyelvnek, amelyet kétségkívül megtart az író.

A regényben a gyerek jelen idejű elbeszélése domináns, nem a visszaemlékező felnőtté. (Sőt, a felnőtt Géza rendszerint csak kommentpozícióból szólal meg, szövegalkotói tevékenységére vagy felnőttkori álláspontjára reflektálva, nem a múlt eseményeiről számot adva.) A gyermekkorú elbeszélő él tehát a felnőtt szavaival, ő használja azt a nyelvet, amelyen korábban például a *Legendárium* férfi főszereplői szólaltak meg. Ez a kettősség helyenként éppen a – szándékként meghatározott – dokumentumjellegét csorbítja, hiszen egyszerűen nem hiteles, hogy egy kiskamasz fiú úgy fogalmazzon, pláne gondolkodjon, ahogy itt helyenként megszólal. Persze a gyerek és felnőtt elbeszélők hangjának összecúsztatása gyakori és termékeny aktus a magyar irodalomban (például Kertész Imre *Sorstalanság*ában, vagy akár Dragomán György *A fehér király*ában). A *Magyar Copperfield* azonban úgy tűnik, nem a legremekebb alkotása e technikának: az így létrejött, megkettőzött nyelv elűt a regény dokumentarista önmeghatározásától, a fiú sokszor nem tűnik valószínűnek.

Ráadásul emiatt az elbeszélő megszólalásmódja időnként zavaróan modorossá válik. Igaz, ennek inkább látom funkcióját a karakterábrázolás szempontjából. Gézától az életében fellépő bizonytalanságok, hiányok és traumák sok szempontból éppen a gyerekszerűségét veszik el – miközben kívülről egyes kommunikációs helyzetekben sokáig nagyon is infantilisnek tűnhet. Géza mélységesen egyedül van a világban, mely az érzékeny és kifejező belső monológok sűrűségét eredményezi. A felnövő fiú gondolatait jórészt megtartja saját titkának: úgy folytat különös lázadást és alakít ki különös függetlenséget, hogy kvázi elidegeníti magát az őt körülvevő emberek jó részétől, az őt körülvevő társadalomtól. A beszélő hangneme tehát egyfelől a világban való személyes idegenségét tükrözi, másfelől a gyermekkor évtizedeinek fájó őszintétlenségét, tabukkal telítettségét is. Ugyanakkor a főhős készségesen eljátssza a neki tulajdonított szerepeket – hol a bambát, hol a huligánt –, nemegyszer kvázi megsemmisítve önmagát. A szerepjáték és az önfelszámolás a *Magyar Copperfield*ben egyszerre jelenik meg a Kádárkori magyar társadalom attitűdjeként és az egyén (túlélő) létstratégiájaként is. A regény végére a családi és az identitást érintő problémák (sőt, valamilyen társadalmi feszültségek is) enyhülnek. Géza is felnőtt, és így, a nevelődési regény műfajának kontextusában újraértelmezhető lesz az elbeszélő nyelvének szerepe: a narrátor ugyanis *belenő* a saját hangjába. Ez az ív és

megérkezés nagyon szép metaforája a felnőtté válásnak, az én megtalálásának és megteremtésének.

Jellemző a regényre, hogy – az előbbi kettőséghez hasonlóan – állandóan újraértelmezteti magát, mindig más irányba vezeti az olvasót. A szöveg az önmagáról – megjelenésével, a metanarratív kijelentésekkel, írásmódjával – állított tényeket sokszor megcáfolni látszik. 53 Ám ami először a következtetlenség gyanújába keveredik, végül legtöbbször játéknak tűnik. Bereményi valójában nem fordít teljesen hátat a korábbi írásmódjának: pontosabban fogalmazva a megalkothatóságra, szövegre, világra vonatkozó kérdések végső soron azonosak azokkal a kérdésekkel, melyeket a korábbi műveiben – például és talán legjellemzőbben első kötetében, *A svéd királyban* és a *Legendáriumban* – tett fel.

A *Magyar Copperfieldben* Bereményi úgy (*akar*) csinál(*ni*), mintha nem fikciót írna. A szöveg mégis tudatosítja, hogy a benne megalkotott világ nem a *Valóság*: ez a világ (is) *szöveggént* létezik. Mindenekelőtt a cím is az irodalmiságot erősíti, hiszen Dickens regényére, egy másik fiktív világra utal. Ráadásul a magyar *Copperfield* is úgy ér véget, mint az angol: a sokat szenvedett fiú íróvá válik. Kissé elfordítva a korábbi, felületi nézőpontot, az emlékezés műveletei is az alkotásra és alkotottságra hívják fel a figyelmet, még ha játszik is az elbeszélő azzal, hogy éppen a felelevenítés aktusára hivatkozva próbálja megteremteni a dokumentum-jelleget. Bereményi végül mégis arra mutat rá, nem valamiféle teljes tényhalmazt dokumentál, csupán a *saját valóságát* – és az ebben való bizonyosság (hihetőségének) határaival kísérletezik. Bereményi játékának tétje ismét a fikció és valóság határának feszegetése. Az új regényében úgy tesz, mintha – hirtelen váltással – a totális realitást tenné magáévá: a sorok közt mégis kacintva jelzi, hogy ez abszolút értelemben továbbra sem lehetséges.

A felerősödő személyesség hozománya, hogy a *Magyar Copperfieldben* Bereményi nemcsak a korukat vagy miliőjüket jól reprezentáló karakterek megalkotásában remekel, hanem a mélylélektani leírásokban is. A főszereplő jellemábrázolása pszichológiailag nagyon komplex, ez rendkívül nagy értéke a kötetnek. Tovább növekszik a tér szerepe is. Az önéletrajziség elemeként pontos címek, részletesen ábrázolt lakások, gyakorta megtett útvonalak leírásai szerepelnek. A *Magyar Copperfield* csúcsra járhatja Bereményi (tér)kép-szerű írásmódját: a köztérben újabb és újabb magánterek rajzolódnak ki. Noha a történetvezetés keretét az életidő linearitása adja, a tizennyolc év különböző fázisait a különböző lakóhelyek határozzák meg: a generációs és kulturális emlékezet mellett a személyes is nagyon erősen írja a regény térképét. A terek hordozzák az idő emlékképeit.

Géza minden otthona egy másik univerzum, mely egy másik Gézát kíván. Az *Eldorádó*ból ismerős Teleki téri nagyszülők piaci világa a gyerekkor helyszíne, mely a kíváncsiság és tudásgyűjtés, egyúttal az ezekből fakadó szabadság kora volt. A *Sándor és Róza meséi* című fejezet gyönyörű leírása annak, hogy a kis Géza három „tanítója” – nagyanyja, nagyapja és egy hadirokkant szomszéd – elbeszélései által rakta össze a maga világát: „A kezdet kezdetén fölém három felnőtt magasodott. Első hat évemben úgy jelentek meg és osztották fel egymás között az egész világot, hogy egészen másnak láttam őket, mint a többieket. A többiek valakik voltak, látogatók, szomszédok, átmeneti járókelők nálam, de ők, a Hármak énbennem bújnak, és maig kísértenek. Szellemeik lettek, vagy inkább lények. Három, egymástól teljességgel különböző, egymást cáfoló lény mutatta fel magát kisgyerekkoromban, mint három magyarázata az egész világmindenségnek, amiben nekem kellett figyelnem rájuk.”

Később a pápai református kollégium is mint a szellemi kiteljesedés és szabadság helyszíne jelenik majd meg; majd a regény végén a Balaton partja a kamaszkori lázadás és a gyermeki naivitás elvesztésének egyszerre lesz helyszíne. Mindezeket megelőzik az általános iskolás kor lakhelyei: az Aggteleki utcai és az Üllői úti lakások világa a nevelőapa terrorjával, mellette az anya idegenségével és gyávaságával teli világok. A *Magyar Copperfield* mehökkentő őszinteséggel vall „Apuka” éveken át tartó fizikai bántalmazásáról. Sok szempontból ez a szál a legfigyelemreméltóbb, és nem csupán a testi erőszak különböző formáiról való társadalmi és művészeti diskurzusok aktualitása miatt. Az elbeszélő úgy ír a trauma belső megéléséről, a belőle következő önértékelési reakciókról és saját megváltozó viselkedési formáiról, hogy megrázóan fájdalmas szavai nem válnak túlon túl érzelgőssé. Épp, hogy valamiféle bizarr higgadtság van jelen, mind a gyermek, mind a visszatekintő narrátor nyelvében: a bántalmazó apa kapcsán kerül ugyanis legerősebben előtérbe a szövegalkotó személye. Az őszinteség abban a leírásban igazán lehengerlő (és hozzátennem, itt már nyoma sincs modorosságnak), melyben az elbeszélő leginkább összezsúvatja magát az életrajzi íróval, és feltárja, milyen nehéz volt elsőként egy felnőttkori álom, majd az (önélet)írás során újra szembenéznie a nevelőapjával: „A fejemmel intettem neki: »Mi van? Hát te hogy kerülsz ide?« Erre ő úgyszintén jelbeszéddel válaszolt, derékszögbe emelte mindkét karját, és lefelé fordított két tenyerét piciket mozgatva nyugtatott: »Semmi, semmi, nem akarok zavarogni, csak csináljátok, nyugi, csak csináljátok.« Ébredéskor azonnal megfejtettem az álombeli üzenetet. Tehát mi mostanra kibékültünk, úgy véltem. Napirendre térhetek, felőle én vagyok, aki vagyok, volt, ami volt, és viszont. [...] Kezdetben nem félttem tőle. Ahogy ő közeledett felém, miközben életem első hat éve foglalkoztatott, szinte vártam, hogy eljussak hozzá, hiszen »a halála utáni álmomban én kibékültem

ővelek», így hát feltehetően birtokában leszek a prózáíráshoz feltétlenül szükséges könnyed megfontoltságnak, az úgynevezett rálátásnak. [...] Magát az önéletírást is elhanyagoltam őmiatta. Nem találtam megfelelő szavakat, természetellenesnek éreztem addigi vonzalmamat a túnt dolgok iránt. Elhagyott a bátorságom. A szükséges. Kapóra jött, hogy el kellett 55 utaznom. Külföldön jöttem rá, az ázsiai Hanoiban, hogy én még mindig gyűlölöm ezt az elátkozott férfit. [...] Gyorsan papírt és tollat ragadtam Hanoiban, egy hotelszobában, és egy sebtében előkapart számla hátoldalára felírtam a bennem akkor megszületett szabályt: »Az írás első számú feltétele, hogy az ember elfogadja önmagát.« Azóta is őrzöm azt a számlát, mert megfizettem érte.” Az emlékezés mint *találkozás* manifesztálódik, a másik *jelenlétének* ereje teszi a műben megszólaló író számára ilyen horderejűvé „Apuka” felidézését. A bántalmazó és a bántalmazott viszonya még évtizedekkel később, előbbi halálát követően is alakul. A fiú és a nevelőapa szereplehetőségeit, kikerülhetetlen összefonódását szintén gyönyörűen ábrázolja Bereményi.

Az írás-émlékezet problémán túl a regényből az derül ki, hogy sem emlékezet és *létélmény*, sem emlékezet és *énélmény* nem leválaszthatóak egymásról. „A kezdet kezdetén magamban léteztem. Aztán fölém hajolt a legelső másvalaki, akkortól tudok emlékezni. Mint később kiderült, a nagyanyám, Róza volt ő, és akkor kettesben lettünk. Legelőször őt tudtam önmagamtól megkülönböztetni, tudomásom szerint így lettem valaki.” Az én-te diszpozíció az önidentifikáció nulladik lépése – ez a fejlődépszichológiában is alapvetés. Bereményi mindezt mint az emlékezet, következképpen mint az írás előzménye határozza meg. A regény nyitánya ez a néhány mondat – innen kezdődik minden.

Az emlékezettel nyilvánvalóan szorosan összefonódik még az is, hogy a korábban felsorolt műfajok – önéléletrajzi és nevelődési regény – mellett a *Magyar Copperfield* történelmi regény is. Ebben a megközelítésben teljesen önazonos a dokumentum-elv: a szöveg történelemábrázolása egyszerre részletes és folyamatot bemutató. A szocializmus világát Bereményi a nagyformában úgy tudja ábrázolni, hogy az egyrészt egyedi színezetet, másrészt árnyalatokat is ad a történetbe foglalt tizenhét évnél. A kötet megmutatja annak a még éppen *közelmúlt*nak a különböző fázisait, melyeket a kulturális emlékezet már sokszor egybemos. A szöveg rétegeinek finom kötelékeit jelzi, hogy Géza személyiségfejlődése is gyakran az ezekre való reflexióban tükröződik. A gyermeki kívülállóság itt kitűnő lehetőséget ad arra, hogy a fiú intellektuális és erkölcsi fejlődésének, kritikai gondolkodásának forrásaként szolgáljon a rendszer szereplehetőségeinek megfigyelése.

A szerző történelmi igényessége abban is meglátszik, hogy az államszocializmus korszakának nem csupán sematikus szereplőit mutatja be. A hangsúly nem a jó-rossz vagy a bátor-gyáva népmesei dichotómiáján, inkább a sokak esendőségén van. Sőt, Bereményi könyörtelenül rávilágít, hogy a rendszer nemszeretői és nemérdekeltjei is részei maradtak a rendszernek. Nagyesz – a gimnáziumi tanár, aki etikai és kulturális idol egyszerre – is rávilágít: „Ez itt, ahol élünk, a vizontszolgálatok országa.” Gézát ugyanis beajánlja olasz szakra, ahol egykori egyetemi tanára, akit a forradalom után hallgatótársaival megvédték, a tanszékvezető. A történetben az ellenzéki kapcsolatháló is elveszti dicsőségét, hiszen ezt is a visszajáró szívességek kényszerűségei irányítják. És ez nem heroikus, ez bizony rossz szájízű, még akkor is, ha a korrupt és retorzív rendszer hívja életre. Bereményi persze egy percre sem tesz szemrehányást, nem értékítéletet mond: de épp azzal űzi ki a hamis retróromantikát a visszaemlékezésből, hogy egyértelműsíti, amíg az államhatalom fennállt, a dolgok természete olyan volt, amelyet a rezsim determinált. Kijózanító. Hősök itt nincsenek. Géza is, mikor úgynevezett „fej” lesz – hiába verik meg a rendőrök – leginkább egy pubertáló srác benyomását kelti, aki otthonról menekül és csajozni szeretne a nyáron, nem pedig egy *ellenálló*ét. A legkönyörtelenebb és legszomorúbb az 1964. szilveszteri eszme-futtatás: „1956 novemberében egyszer már ugyanúgy a szemem láttára vonultak itt fel és alá. Talán ugyanezek a személyek. De mintha mégis más emberek lettek volna azok a nyolc év előttiék. És míg az Astoriáig el nem érteztünk, a Rákóczi út végéig én úgy nézegettem aztán a szilveszterezők tömegeit, hogy magamban összehasonlítósat játszottam. Az ezelőttiék, emlékeztem, még lassan és nézelődve vonultak. Ezek meg itt ugrabugrálnak, papírtrombitákból rikácsolnak egymásra. Azok megfontoltak voltak és komorak, ezek meg itt hadonászva szórakozni próbálnak, belekötnek egymásba, hogy észrevegyék őket. És főleg, hogy azok a régebbiek testesebbek voltak, sötétszürkék, lassúak és körülményesek, ezek meg most elszállhatnak az első szélre, ahogy vékonyan kavarognak. Mert 1964 szilveszterén mindenki vékonyabbnak tűnt, ahogy ott elszántan, mindenáron bohóckodtak. '56-os mivoltukban ők még cammogtak, vastag kabátjaik alá is alaposan felöltözve, báméskodó komolysággal, fejüket forgatva bámulták a házfalak belövéseit, keresték az értelmét az odvaikból előbújásuknak. Kárbecslők voltak. Elvégre miattuk lőtték szét a városukat, ők itt a legyőzöttek, ezek meg most '64-ben minden felelősség nélkül, gyermeketegen ugrabugrálnak, ricsajozva fürgén, ide-oda kötekednek, próbálgatják egymást, hátha kiderül, miért lehetnek együtt végre, kinek fognak érdekében állni majd ők, a karcsú fürgék, mi is lesz övelük a szándék, ha már előjöhetnek ismét sokan lenni, lármázni, nem úgy, mint azok a néhai, nyolc év előtti elnémult nehézesek, akik ők hajdanában voltak.”

Bereményi a múlttal szembenézve, néha a legyőzöttséget is elfogadva, a kíméletlen őszinteség révén mutat hitelességet és erkölcsi tartást. A *Magyar Copperfield* ezért fontos és érzékeny dokumentuma egy terhelt korszaknak és egy bántalmazott fiúnak. Bár helyenként megbicsaklani látszik a prózapoétikai szándékok és regényelemek közti összhang, az 57 ellentmondások végül többnyire feloldódnak. Bereményi a metanarratív struktúrában tovább játszik azokkal a kérdésekkel (az emlékezet hitelessége, az elbeszélő és az elbeszélte történet határai, az én szereplehetőségei stb.), melyekre már évtizedek óta, más-más művészi nyelvek segítségével, keresi a választ. Én izgatottan várom a folytatást. (*Magvető, Bp., 2020*)

